

„Palagruža“ u prošlosti

Ljubo Marčić, Split

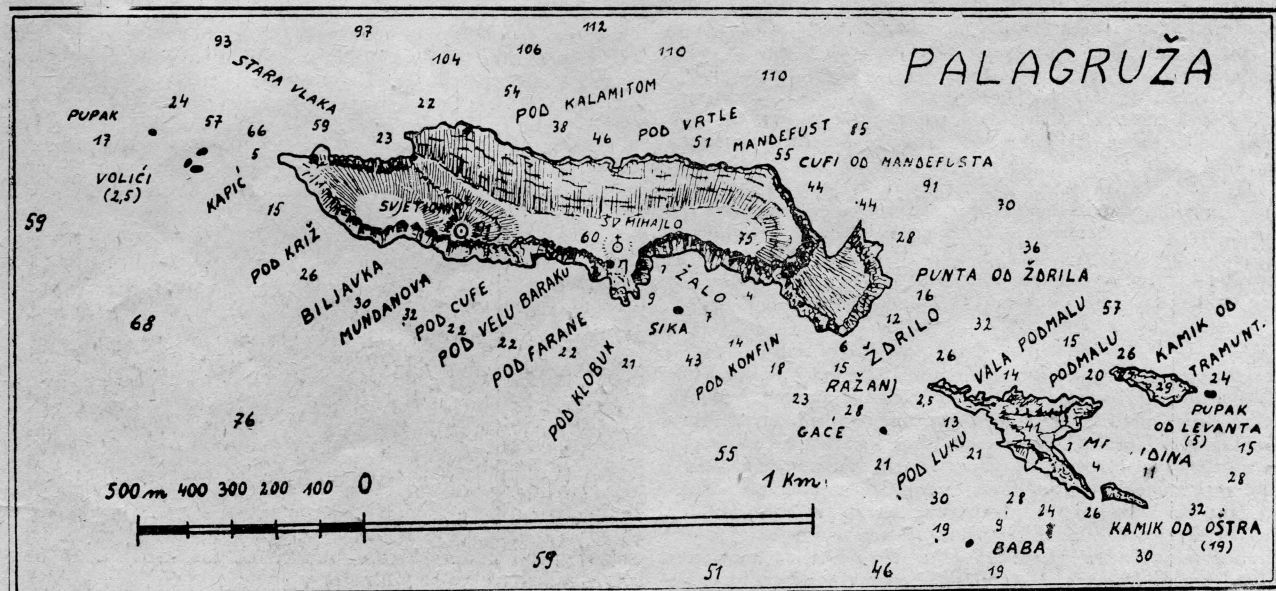
Kad posmatramo kartu Jadranskog mora, na kojoj su označene izobate, opaziti ćemo, da se ono podmorskom izbrežinom, koja ide od Stonskog rata (Pelješac) na našoj obali do Monte Gargana u Italiji, dijeli u dvije nejednako velike i nejednako duboke kotline: u sjevernu veću, ali pliću i u južnu manju, a znatno dublju. Sa ove se izbrežine dižu otoci i otočići: Vrhovnjaci, Donji školji, Lastovo, Sušac, Palagruža, Pianosa i Tremiti. Od dalmatinskog kopna je najudaljenija skupina otočića Palagruže, koja pripada našoj državi. Od Igrana je udaljena 111 km, od rta Pelješca 94 km, od Veleluke 73 km, od Komiže 74 km, od Lastova 59 km, od Monte Gargana 52 km i od luke Viesti 57 km. Palagruža je skupina od 15 otočića i sika: Najveći je otočić Palagruža velika, koji se nalazi između 16°15'15" istočne dužine i 42°23'29" sjeverne širine po Grinviču. Prostire se u pravcu WNW—ESE, dakle u smjeru dinarskog brazdjenja, kao i ostali južnodalmatinski otoci. Prema tome se Palagruža nalazi daleko na morskoj pučini, otprilike u sredini Jadrana. To je naša usamljena otočka skupina u južnome Jadranu. Palagruža velika je duga 1400 m i široka 60—300 m. Zaprema površinu od 0,29 km² a najviši je vrh Kaštel 91 m. Zapadna, južna i istočna padina spuštaju se strmo prema moru, a samo na sjeveru je nagib mnogo blaži. Na sjeverozapadnoj strani je uvalica »Stara Vlaka«, a na južnoj je uvalica »Žalo«. One su dobro sklonište za ribare. Pred zapadnim rtom otočića leže hridi Volići i Pupak. Oko 250 m jugoistočno od Palagruže velike smjestila se je Palagruža mala. Duga je 450 m, široka 200 m i visoka 41 m. Na istočnoj strani je luka »Medvidina«, a na zapadnoj »Pod luku«, pa izgleda da je otočić razdijeljen u tri dijela. Sjeveroistočno od Palagruže male je otočić »Kamik od tramuntane« visok 29 m i hrid »Pupak od levanta« visoka 5 m, a jugoistočno je otočić »Kamik od oštra« visok 19 m. Jugozapadno od Palagruže male su hridi »Gaće« i »Baba«. Jugoistočno od Palagruže velike, na daljini od 3 km smjestio se otočić Galijula, visok 8 m, i greben Pupak. Svi pomenuti otočići i hridi stoje na jednoj plićini, koja se proteže od Galijule do Volića. Okolo iste je najveća dubina 114 m, pa ta plićina pokazuje, da je otočna skupina Palagruže bila u davno doba spojena.

Palagruža je većim dijelom sastavljena od vapnenca, koji je veoma gust i čvrst. U sudaru sa čelikom vrcaju iz njega iskre kao iz kремена. Oko čitavog otočića ima breče. To je stijena sastavljena od oštrouglastih, nezaobljenih komadića kремена, koji su slijepjeni prirodnim cementom. U pukotinama ima lapora (vapnenac sa primje-

som 20—50% gline), a na sjevernoj strani mladotercijarnih slojeva. Od ruda je važan »pelagosit«, koji pokriva vapnenako kamenje uz morsku obalu. Taj mineral je mutnoga sjaja i veoma je tvrd. On sadrži 80—90% vapnenca, a ostalo je željezo, magnezij i druge organske sastojine. Analizu pelagosita sa Palagruže je obavio A. Vierthaler. Uz obalu otočića ima pijeska i šljunka, a u pristrancima, gdje su vrtovi i kulturne biljke, ima crljenice pomiješane sa humosom. Nešto gipsa ima na sjevernoj strani otočića. Na obalnom rubu, uz litice mora ima alga Lithothamnion tortuosum, koje su slične tropskim algama. Geolog Stache navodi, da kamenje Palagruže potječe iz tercijara i da je ono nekad bilo sastavni dio kopna, koje je spajalo našu obalu sa Mante Garganom u Italiji. To je kopno postojalo od početka tercijara do ledenog doba, a hrptenjača mu je bila današnja podmorska izbrežina, koja dijeli Jadran na sjevernu pliću kotlinu i južnu dublju. Postojanje tog nekadašnjeg kopna može se utvrditi po izobatama i preostalim otocima i otočićima između Stonskog rata na Pelješcu i Monte Gargana.

Palagruža je zbog njenog geografskog položaja veoma važna meteorološka stanica na Jadranu, koja je počela sa opažanjima 11. lipnja 1894. Po tim se opažanjima ustanovilo, da je na Palagruži temperatura nešto povoljnija nego na Hvaru. Vjetrovi se na Palagruži više puta dnevno mijenjaju, i oni uzbuđuju velike valove. To zato, jer od polazne točke njihova postanka, bilo sa naše obale, ili talijanske, imaju dosta prostora i dubine da se do Palagruže razviju. Maestral je ljeti dosta jak i ublažuje ljetnu vrućinu. Oko Palagruže se kroz čitavu godinu, ljeti zbog vrućine, u jeseni, zimi i proljeću zbog vjetrova, dižu velike količine vodenih para, pa se stvara magla, a zatim gusta naoblachenost. Ali često vjetrovi odnose oblake preko niske Palagruže od naše obale prema talijanskoj ili u obratnom smjeru, i tako nad Palagružom ne stresu kišu. Najviše je kiše u studenom, a najmanje u srpnju. Snježnih dana je otprilike jedan na godinu, i to ne uvijek. Zbog pomanjkanja oborina, na Palagruži nema vode stajačice, a još manje stalno tekuće vode. Kiša koja padne, prodre kroz kamen i svrši u more. Uz obalu otočića nema ni boćatnih vrela. Zato je izgrađeno nekoliko čatrnja, u koje se sakuplja kišnica sa krova kuće svjetionika.

Zbog čistih i jakih vjetrova, na otočiću nema šume, ali ovu zato zamjenjuje gusto grmlje. Tu se ističe mlječina, koja naraste do 3 m visine, zatim još ima: gromotolja, veliki pelin, ljubica bijela i crvena, sljez stabloviti. Od biljka ima: divlja rutvica, selen, čeprijez, zlatoglavica,

motar, bodelj, mrkva, a osobito mnogo i kapara. U vrtu svjetioničara gaji se: salata, kupus, bob i druge korisne biljke. Ranije je na ovom otoku vrlo lijepo uspijevala vinova loza, koja je tokom vremena izginula ili podivljala. Radi se na tome da se ponovno usadi mlada loza. Pašnjaci su siromašni i služe malom broju domaćih životinja za pašu. Na Palagruži maloj je naročito lijepa trava zečina i žuti kovilj. Ovdje treba napomenuti, da je saski kralj Fridrih August II. posjetio 1838. Palagružu. Tu je on, kao izvrstan botaničar, našao neku osobitu vrst različka (Centaurea Friderici Augusti). Stapka i lišće su sasna kao i kod našeg različka, samo što je cvijet mjesto modar lijepe ružičaste boje.

Od kopnene faune na Palagruži velikoj ima: puževa, štipavaca, hrušteva, mravi, stonoga, a od gmazova se ističe naročita vrsta gušterice (Lacerta pelagosae) i zmija poljarica ili crni gad (Zamenis gemonensis, var. carbonarius Fitz). Zimi i ljeti ima malo ptica, dok ih u proljeće i jeseni, za vrijeme njihova seljenja s naše obale u Italiju i obratno, ima veoma mnogo. Za vrijeme seobe oko otočića oblijeću galebovi, vrapci, sokolovi, lastavice, grlice i šćuke. Od morske faune prvo mjesto zauzima sredozemna medvjedica (Monachus albiventer). To je tamnosmeđi tuljan, koji živi i u našem Jadranu na rijetkim mjestima. Po danu spava u pećinama Palagruže, a noću ide u lov. Na brakovima Palagruže gdje ima dobre pašu i gdje je povoljna temperatura mora, ima razne ribe, a ljeti dolaze iz Sredozemnog mora ribe selice: srdela, skuša, tunj, lokarda, palamida, trup i inčun. Morske struje donose uvijek svježiju vodu sa velikom količinom planktona (sitni organizmi, koji se sami od sebe ne mogu kretati slobodno po moru, nego ih struja nosi) i zato na podmorskim hridima Palagruže ima mnogo jastoga, puževa i rakova. Na obali među hridima, nedaleko uvala »Žalo«, izgrađen je bazen za ulovljene jastoge. Kad ih se dosta nakupi, tad ih prenose u Komižu, a odatle u razna tržišta na prodaju.

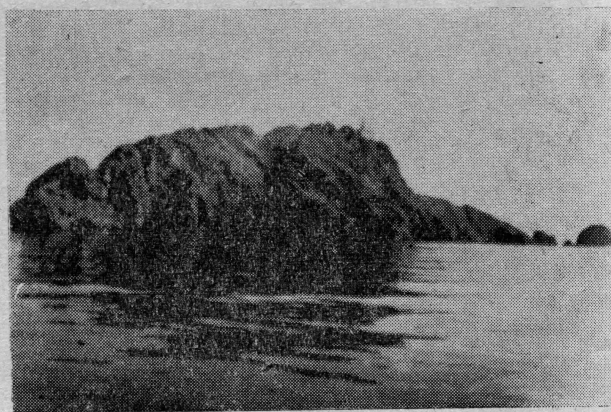
U neolitsko doba, i to u mlađe kameno doba su postojala naselja na mnogim mjestima našeg primorja, na otocima, pa čak i na najudaljenijem otočiću Palagruži. Ostaci čovjeka ove dobi našli su se po cijelom istočnom primorju Jadrana i na mnogim otocima. Te ostatke stavljamo u veliko razdoblje između 6000—2000 godina prije naše ere, t. j. do vremena, kad je neolit potpuno zamijenilo metalno doba. Tako se našlo ostataka iz mlađeg kamenog doba i na Palagruži. Kopajući temelje za svjetionik 1874. do 1875. našlo se je mnogo predhistorijskih predmeta, kao: oruda od kamena (čekića, noževa, toljaga), okamenjenih školjka. U jednoj bližoj jami su se našli zubi predhistorijskih životinja, dugih 8—9 palaca. Zatim se našlo noževa iz bakarnog doba, crepova posuda, pečenih opeka, kamena sa natpisima iz rimske dobe, starog mletačkog stakla, ljudskih kostiju i raznolične lubanje. Nađen je i bizantski zlatni novac iz doba cara Romana III. Argira (1028. do 1034.). Ispod crkvice svetog Mihovila našlo se je 1908. nekoliko grobova i u njima jake bedrene i potkoljene kosti i dvije dobro sačuvane lubanje. Poznato je, da su za doba Krečana, još prije Feničana, postojale veze naših obala sa Sredozemnim morem. Tako je Palagruža pripadala Feničanima, zatim Grcima, Rimljanima, a mnogo kasnije Mlečanima. Vjerojatno su se na Palagruži sklanjali i razni gusari, koji su pljačkali rimske i mletačke brodove. Mlečani su smatrali Palagružu kao gnijezdo pljačkaša. Mletačka vlada je za dugo vrijeme tolerirala Lošinjane, koji su na Palagruži boravili. Kad se je sjetila da se oni bave gusarstvom, tad ih je potjerala sa otočića. Poznato je još, da je Palagruža do 1859. potpadala kraljevini Dviju Sicilija, a 1860. je bila zaposjednuta od Austrije.

Iz starih izvora je poznato, da se skupina otočića Palagruže nekad zvala Pelagosa. Tačno nije poznato, odakle joj taj naziv, ali je riječ grčkog porijekla (pelagos—more), pa bi značilo »otok mora« ili nešto slično. Kako su stari Grci osnivali na istočnoj obali Jadrana mnoge kolonije, nije isključeno, da su je oni nazvali tim imenom. Prema nekim historijskim izvorima iz 12. vijeka otočić se je tada nazivao »Pelacrosa«. Na geografskim kartama 18. vijeka je različito zabilježena. Tako neke karte iz 1720. bilježe je imenom »Pelogosa«, a mletačke karte iz 1741., 1760. i 1771. »Pelagosak«. Isti ovaj naziv se nalazi i u »Karte von Italien nach D. Anville 1796.« U »Nuova carta marittima del golfo di Venezia. Nouvamente coretta nelli punti principali per Lodovico Furlanetto 1796.« stoji »Pelogosa«.

Iz davne prošlosti Palagruže je poznato, da je 1177. papa Aleksandar III. (Rolando Bandinelli, cardinal) bio na pomenutom otočiću. Naime, on se htio pomiriti s nje-mačkim carem Fridrikom I. Barbarossom, koji je tada bio u Mlecima. Kako je papa zaželio da ide morskim putem, to se on i njegova pratnja ukrkali u gradu Vieste u galije, koje im je stavio na raspolaganje sicilsko-napuljski kralj Guglielmo II. Galije je na moru zahvatio protivni vjetar i morali su skrenuti pravac, i tako su stigli do Palagruže. Tu se je papa iskrcao i prenoćio, a sljedećeg dana sa povoljnim vjetroom prosljediše za Mletke. Poznato je još, da je u vodama oko Palagruže đenoveški Lamba Doria porazio 8. rujna 1298. mletačko brodovlje Andrije Dandola. Tom pobjedom su Đenovežani zarobili 85 galija, 7400 ljudi i samog Dandola, koji je iste godine učinio samoubistvo.

Prije negoli je Austrija izgradila svjetionik na Palagruži, ribari su bili podigli na uzvisini od 60 m. malu crkvicu Sv. Mihovila. Kasnije su izgradili novu istoimenu crkvicu, a stara im je služila kao skladište za petroulje. U crkvicama nije bilo nikakvih natpisa, ni ukrasa. Kamenje za gradnju istih vađeno je iz kamenoloma, odakle se vadilo i za svjetionik. Danas više ne postoji crkvica, već građevina služi za druge svrhe. Po naredbi austrijske vlade je od 1874.—1875. Božo Poduje u ime Ante Topića iz Visa gradio svjetionik. Svjetionički aparat nabavljen je u Parizu 1873. i stajao je 62.000 franaka, a ukupni trošak za izgradnju svjetionika sa svim potrebnim aparatima i materijalom iznašao je 250.000 forinti. Dana 20. rujna 1875. svjetionik je po prvi put proradio. Tako su prije prvog svjetskog rata jedini stalni stanovnici Palagruže bili svjetioničari sa svojim obiteljima. Potrebni materijal za svjetionik, hrana i lijekovi za svjetioničare dolazili su periodički iz Trsta posebnim parobrodicem, a ponekad su sami svjetioničari išli do Komiže po hranu i materijal. Dana 17. travnja 1876. je oluja oštetila svjetionik. Grom je udario u jednu голу stijenu, stvorio cvjetastu udubinu od pola metra i raskinuo pećinu. Žljebovi munje su bili u kamenu 2 cm. široki i čađasto obojeni. Od uvala Žalo do svjetionika vodi put, koji ima nekoliko serpentina. I sa uvala Stara Vlaka može se puteljkom doći do svjetionika. Na svjetioniku je postojao još i heliograf, kojim su svjetioničari mogli za sunčanog dana da razgovaraju sa heliografskom stanicom na Humu (Vis). Kad bi se u vodama Palagruže pojavilo mnoštvo ribe, tad su svjetioničari heliografskim razgovorom davali komičkim ribarima znak za dolazak. Za vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji je generalni providur Vicko Dandolo svojim dekretom (čl. 15) od 15. travnja 1808. dozvolio Komižanima, da vrše i dalje svoj od vjekova uobičajeni ribolov u vodama Palagruže. Komižani su za vrijeme Austrije ljubomorno čuvali to pravo, i oružjem ga branili, ako bi se netko drugi usudio loviti oko Palagruže.

Važno je napomenuti, da su Palagružu posjetili mnogi domaći i strani naučenjaci. Tako je od 30. travnja do 3. svibnja 1895. tu boravio prirodoslovac dr. August Ginzberger, a od 5. do 9. lipnja 1901. dr. Egon Galvagni i dr. A. Ginzberger. Godine 1911. je »Verein zur Förderung der naturwissenschaftlichen Erforschung der Adria« (Društvo za unapređenje istraživanja prirodnih nauka Jadrana) poduzelo naučno putovanje po Jadranu sa ratnim brodom

Usamljeni otok

Najade. Vođa ekspedicije je bio sveučilišni profesor dr. C. J. Cori. Tako su 21. V. 1911. posjetili Palagružu veliku, a 28. V. Palagružu malu. Zatim su na 26. XI. 1911., pa na 2. III. 1912. i 21. II. 1914. bili ponovno na Palagruži zbog istraživanja u naučne svrhe. Od naših istraživača treba napomenuti među ostalima dr. Krunoslava Babića iz Zagreba, koji je na otočiću boravio od 14. do 27. svibnja 1911. godine.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata je i Palagruža odigrala svoju ulogu. Naime, dana 20. rujna 1914. (utorak) u 21 sat je upravitelj svjetionika Antun Zuanic heliografom sa Huma primio naređenje, da ugasi svijetlo na Palagruži, jer je francuska ratna mornarica ušla u Jadran. Po izvršenom naređenju, svjetioničari sa obiteljima se posakrili u jame, a zatim su francuzi iskrkali odred vojske. Ne našavši nikoga, uzeli su neke manje predmete i udaljili se od Palagruže. Malo zatim su austrijskim brodom Delfin prevezena djeca i žene svjetioničara u Komižu, gdje su se sklonili. Tako su na Palagruži ostali samo muškarci-svjetioničari. Godine 1915. je Italija najavljivala rat Austriji i u svibnju stignu pred Palagružu dva talijanska krstaša. Iskrkali su odred vojske i ne našavši svjetioničare, jer se ovi posakrili uzeše neke predmete i napustili su otočić. U zoru 11. srpnja 1915. iskrsku pred Palagružom talijanski torpiljeri, da očiste more od mina. Zatim je pomoćni krstaš »Cità di Palermo« iskrcao 100 mornara, a podmornica »Nereide« je budno stražarila. Tad su Talijani zarobili 10 austrijskih mornara i utvrdili otočić. Na 13. srpnja austrijski kontratorpiljer »Tatra« otvorio vatra iz svojih topova na talijanske položaje na Palagruži. Francuska podmornica »Fresnel«, iz jedne uvalice krene odmah u napad, ali je kontra torpiljer svom brzinom krenuo natrag. Pune dvije sedmice vladao je potpuni mir oko Palagruže, samo bi ponekad doletio neki austrijski avion, bacio nekoliko bomba na podmornicu, ali bez uspjeha. Dana 28. srpnja šest austrijskih kontratorpiljera bombardiraju iz male daljine sjevernu obalu Palagruže i zatim iskrcaju odred od 100 ljudi. Ovi su se morali odmah povratiti na brodove, jer je francuska podmornica Ampère izbacila torpeda na kontratorpiljer Balaton, i austrijski brodovi su svom brzinom krenuli u pravcu dalmatinske obale. Dne 5. kolovoza kad je talijanska podmornica »Nereide« iz Brindisia doplovila pred Palagružu, iznenada iskrsku pred nju austrijska podmor-

nica. Tri su torpeda jurnula iz lansiranih cijevi, jedan sa Nereide, a dva prema njoj. Na rubu strme obale Palagruže je grupa talijanskih vojnika posmatrala podmornički dvoboj. Na mjestu, gdje se je čas prije nalazila Nereide izgigao se stup mora, a iznad njega su vrcali na sve strane ostaci ponosne talijanske podmornice i sva je posada poginula. 17. kolovoza austrijska krstarica Helgoland, 6 kontratorpiljera i 12 torpiljera doploviše pred Palagružu i otvorili su žestoku vatra na otočić. Kad su se na južnom horizontu pokazale silhete talijanske flote, Austrijanci su obustavili paljbu i povukli se prema sjeveru. Sav otočić je bio u dimu, svjetionik i kuća u plamenu, a ostale instalacije porušene. Po nalogu iz Rima je talijanski odred vojske odmah napustio Palagružu. Dne 8. rujna doplovila je iz Šibenika pred Palagružu krstarica »Saida« sa nekoliko manjih brodova. Nakon jednog sata bombardiranja, iskrca nekoliko mornara, koji su ustanovili, da su Talijani napustili otočić. Zatim je flotila krenula natrag put Šibenika. Tad je Palagruža ostala pusta i usamljena. Katkad bi doletio koji austrijski avion, ili bi oprezno doplovila austrijska ili saveznička podmornica, da se uvjere, da li je otočić uistinu napušten. Ni jedna od zaraćenih država nije poslije pokušala da prisvoji Palagružu. Tako je Palagruža opustjela sve do konca Prvog svjetskog rata. Ali ni tada nije više osvanula pod našom zastavom, jer je ugovorom u Rapallu 12. XI. 1920. pripala Italiji. Jedino je komičkim ribarima dano pravo po konvencijama, da mogu oko Palagruže loviti ribu. U talijanskim rukama je Palagruža ostala sve dok je naša NOV-a nije oslobodila 1944. Danas se na najvišem vrhu (91 m) diže svjetionik, osmerouglasta kamena kula nad jednospratnom zgradom svjetioničara.

Svaki naš otok što više udaljeniji od dalmatinskog kopna, sve to više poprima od vlastitosti mora.

Ni otkud se morska pučina ne vidi u svoj svojoj ljepoti i grozoti kao sa Palagruže. Za vjetrova se tu najbolje čuje udar valova o strme hridi otočića, i nigdje nema toliko mirisa morskih alga i ribe kao na Palagruži. Dva pomorska stalaža: svjetioničari i ribari su jedini gospodari Palagruže, što kod drugih otoka to nije slučaj. Palagruža, kao »otok mora«, najviše je udaljena od dalmatinske obale, i za to najviše odiše osebinama našeg Jadrana.